ڕەخنە

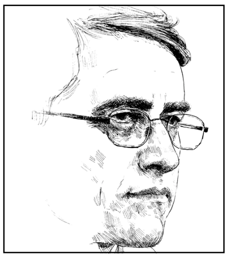

حەمەسەعید حەسەن

پەتیەتێن لەگەڵ مانگدا

ئینسان هەمیشە سەفەر دەکات، هەرگیز ناگەڕێتەوە،

ئینسان ملوانکەیەکە کە پچڕایەوە،

ئیدی ئەستەمە وا خۆی کۆ بکاتەوە، بگەڕێتەوە دۆخی جارانی.

کە هەست دەکەیت واقیع زۆر ناشیرینترە لەو ژیانەی تۆ خەونت پێوە دەبینی، کە هەست دەکەیت ئەوانەی تۆ وەک نموونەی باڵا بۆت دەڕوانین، **ت. س. ئەلیەت** گوتەنی: پیاوانێکن پووچ، ئیدی دەبێت یان بدەیتە پرمەی گریان، یان گاڵتەت بە ژیان بێت، ساتیرنووس ئەو کەسەیە لەو کاتانەدا گاڵتەی بە ژیان دێت و دەداتە قاقای پێکەنین، کەسێکە سەیرترین شت، زۆر سروشتی وێنە دەکێشێت و خوێنەر لە دنیا ئەفسووناوییەکەی خۆیدا بەند دەکات. **ئەوە گرنگ نییە حیزب خاوەنی بەرنامەیەکی جوان بێت، ئەوە گرنگە بەرنامەکەی ئیمکانی جێبەجێکرنی هەبێت و ژیانێک بۆ هاووڵاتییان دابین بکات، شیاوی ئینسان بێت. ئەوە بۆ نووسەر گرنگ نییە، خەیاڵی هێندە فراوان بێت، هیچ سنوورێک نەناسێت، ئەوە گرنگە لە ڕوانگەی خوێنەرەوە، خەیاڵی نووسەر لە واقیعەوە نزیک بێت و جێی بڕوا بێت.**

هەموو تێکستە مەزنەکان ناکۆکییان تێدایە، ئەوە بۆیە لە دەقە پیرۆزەکانیشدا، وەک چۆن گەلێک ڕستەی وا هەنە، بانگەشە بۆ توندوتیژی دەکەن، زۆر ڕستەی وەهایش هەنە، بۆ پشتکردنە نواندنی زەبروزەنگ هانمان دەدەن. تەنانەت حەزرەتی (مەسیح)یش هەموو

جارێک کە زللەیان لە ڕوومەتی چەپی دابێت، ڕوومەتی ڕاستی بۆ زللەی دووەم ئامادە نەکردووە. **تیرۆریستان تەنیا ئەو لایەنەی دەق دەبینن کە لە سەردابی ئەشکەنجەدان دەچێت، ئەو لایەنەی کە باس لە سەنگباران، بڕینی دەست و سووتاندنی جەستە دەکات، ئەوە بۆیە نە ژیانی خۆیان بە لاوە گرنگە، نە ژیانی کەسانی دیکە.** ئەگەر بڕوامان بە ئازادیی بیروڕا دەربڕین هەبێت، پێویستە هەستی ئەوانە بریندار نەکەین کە وەک خۆمان بیر ناکەنەوە و سووک سەرنجی شتێک نەدەین کە لای کەسانی دیکە، ڕەمزێکی پیرۆزن.

دەرانشا کە سەرکردەیەکی لۆکاڵیی تالیبانە، لە ٢٥ ی دێسەمبەری ٢٠٠٨ دا گوتی: (هەر کیژێک بۆ قوتانخانە بچێت، سزاکەی مەرگە، ئەمە بڕیارە و لە سبەینێوە کاری پێ دەکرێت.) مەبەست لە (بدیع السموات و الأرض. ئایەتی١٠١ ی سوورەتی ئەنعام،) ئەوەیە پێشتر نە هیچ ئاسمانێک هەبووە، نە زەوین، ئەوە خوا دایهێناون. لەم ڕوانگەیەوە، **داهێنان بریتییە لە خوڵقاندنی شتێک کە پێشتر نموونەی نەبووبێت.** ئایا قەدەغەکردنی قوتابخانە لە کچان، جۆرێکە لە تیرۆر یان یەکێکە لە داهێنانەکانی تالیبان؟ تیرۆر چییە؟ تاکتیکێکە کەسانی هیچ لە باردا نەبوو، بۆ تۆقاندنی ئەم و ئەو هانای بۆ دەبەن.

داهێنەر کەسێکە خاوەنی خەیاڵێکی فراوان و دەوڵەمەند، ناکرێت ڕۆمان بنووسین و خەیاڵ بەگەڕ نەخەین، کەچی هەندێک لایەنی ئیسلامی سیاسیی هەنە، پێیان وایە ڕۆمان چونکە هونەرێکی خۆرئاواییە، جێی گومانە و خەیاڵیش شتێکە وەک درۆ. ئەوانە بۆیە دژی ڕۆمانن، چونکە ئەو هونەرە، مشتومڕ لەسەر چەمکە جێگیرەکان دەکات و لەبری خۆ بەستنەوە بە ڕابردووەوە، بیر لە گۆڕینی واقیع و لە ئایندەیەکی گەشتر دەکاتەوە. **هاشم ساڵح** دەبێژێت: (جیاوازیی سەرەکیی نێوان خۆرئاوا و جیهانی ئیسلامی ئەوەیە، لەوێ لە دوای ڕێنیسانس و شۆڕشی فەرەنساییەوە، دابڕانێکی مەزن، لە نێوان ئایین لە لایەک و ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە لایەکی دیکەوە، هاتەوە ئاراوە، وەلێ لێرە لە دوای مەرگی **ئیبن ڕوشد** و لە کۆتایی سەدەی دوازدەی زایینییەوە، عەقڵ مرد و ئایینێکی نەریتخواز، لەو چەشنەی تالیبان و بن لادن و بزووتنەوەی بنەڕەتخوازی بەرهەم دەهێنێت، سەرکەوتنی

بەدەست هێنا.)[1]

دابونەریت بەشێکە لە کولتوور، یەکێک لەو بوارانەی کە **ولیەم فۆکنەر** بایەخی پێ دەدا، گوشاری دابونەریت بوو لەسەر تاک. کولتوور بە گوێرەی پێناسەی **ئەدوارد تایلول** (١٨٣٢ - ١٩١٧) کە دەشێت یەکەمین پێناسەی چەمکی **کولتوور** بێت، **بریتییە لە (ئاوێتەیەک لە مەعریفە، بیروباوەڕ، هونەر، مۆراڵ، یاسا و نەریت کە تاک لە کۆمەڵەوە فێری دەبێت.)** بە پێی ئەو لێکۆڵینەوەیەی زانکۆی شەنگەهای لە ساڵی ٢٠٠٣ دا دەربارەی زانکۆ باشەکانی دنیا، بڵاوی کردووەتەوە، لە کۆی ٥٠٠ زانکۆی چاکی دنیا، تەنانەت یەکێکیشیان زانکۆیەکی عەرەبی نەبووە! ئایا ئەوە ئاماژەیەک نییە بۆ مەرگی عەقڵ و بۆ باڵادەستیی کولتووری دواکەوتوو؟ جێی سەرنجە لە ئیسرائیل هەشت زانکۆ هەیە، ناوی حەوتیان لە لیستی ٥٠٠ زانکۆ باشەکانی جیهاندا هاتووە.

هاشم ساڵح

ئەوە بۆیە **عەبدولقادر ئەلجەنابی** گوتەنی: هەتا خوێندکارێکی ئەورووپایی کە ناوی **(سۆزان بەرنار)** بوو، باسی پەخشانەشیعری نەکردبوو، تەنانەت **(ئەدونیس)**ی گەورەشاعیری عەرەبیش، نە ناوی پەخشانەشیعری ژنەوتبوو، نە دەرکی بە جیاوازیی نێوان شیعری ئازاد و شیعری پەخشان کردبوو! ئەوە نەبوو گۆڤاری (شیعر) پەخشانەشیعرەکانی **(محەممەد ماغووت)**ی بە شیعری ئازاد، ناودێر دەکرد؟ **هەرچەندە دەیان کتێب و سەدان توێژینەوە سەبارەت بە شیعر و فیکری ئەدونیس بە عەرەبی نووسراون، کەچی لە دیمانەیەکی کەناڵی ئاسمانیی (دوبەی)دا گوتبووی: (هێشتا خوێندنەوە بۆ من نەکراوە!)[2] کە ئەمە بۆچوونی ئەو شاعیرە کەپووبڵندە بێت بەرانبەر ئەو نووسەرە عەرەبانەی بایەخیان پێ داوە، هەقی خۆی نییە، بەزەییمان بەو نووسەرە کوردانەدا بێتەوە کە خۆیان پێوە ماندوو کردووە؟** بەوانەی وا ڕاهاتوون، بەردەوام پەسنی ئەم تێکست و ئەو شاعیر دەدەن، دەڵێم: نە دەقی جوان پێویستی بە پێداهەڵدانە، نە شاعیری داهێنەر حەوجەی بەوەیە، ئەم یان ئەو ڕەخنەگر داکۆکیی لێ بکات.

پەخشانەشیعریش ملکەچی یاسای گۆڕانە، **ماکس یاکووب** پێی وایە، پەخشانەشیعر ئەو ژانرەیە کە پشت بە کورتبڕیی دەبەستێت و هیچ مەبەستێکی لە پشتەوە نییە. **پەخشانەشیعر بە هۆی فۆرمەوە ناناسرێتەوە، ئاخر لە چوارچێوەی هیچ فۆرمێکدا گیر**

ناخوات، چیرۆکی خودێک ناگێڕیتەوە، کارەساتی پەرتبوونی خود بەسەر دەکاتەوە. شیعر چییە؟ خۆم لە وەڵامی ئەو پرسیارە سەختە دەدزمەوە. شاعیر کێیە؟ زۆرن ئەو لاساییکەرەوانەی شیعر دەنووسن، وەلێ شاعیری ڕاستەقینە، کەسێکە داهێنەر، لاسایی شاعیرانی پێش خۆی ناکاتەوە. پاساوی دەقئاوێزان هەمیشە بە هانای ئەوانەوە ناچێت کە لاساییکەرەوەن نەک داهێنەر. ئەو گوتەیەش کە دەڵێت: **(شاعیری ڕاستەقینە لاسایی کەس ناکاتەوە، بەڵام دەزانێت چۆن دزی بکات،)** قسەی کەسانی کەمبەهرەیە. داهێنەر لە ڕوانگەی زۆربەوە، کەسێکە گومڕێ، ئاخر ڕێگەیەکی تایبەت بە خۆی دەگرێتە بەر، نەک ئەو ڕێگەیەی زۆربە بە ڕێی ڕاستی دەزانن.

ئەوی بەهرەی نووسینی شیعر شک ببات، یان دروستتر، خاوەنی توانای شیعرنووسین بێت، خۆڕسکییەک لە شیعری دەچۆڕێت، خوێنەر دیل دەکات. **شاعیر کەسێک نییە، بە دەم نووسینی شیعرێکەوە جەرگی ببێت بە مۆم، کەسێکە شیعر خۆڕسکانە لە سەرچاوەی ڕۆحییەوە هەڵدەقوڵێت.** بۆچی بەم دەڵێن شاعیر و بەوی دیکە نا، چونکە شاعیر توانای چڕینی گۆرانیی هەیە، گۆرانی بە دەنگەوە نا، تەنیا بە وشە. شاعیری داهێنەر با سەر بە حیزبێکیش بێت، هەرگیز لێ ناگەڕێت، شیعر لە قەفەزی حیزبدا دیل ببێت، ئاخر شیعر دەبێت هەمیشە سەربەخۆیی خۆی بپارێزێت و بێجگە لە لۆگیکی ناوەوەی خۆی، وابەستەی هیچ لۆگیکێکی دیکە نەبێت. **ڕامبۆ** (١٨٥٤-١٨٩١)یەکێک بوو لەوانەی خۆڕسکانە شیعری دەنووسی، ئەو بۆیە هیچ زۆری لە خۆی نەکرد، هێشتا تەمەنی نەگەیشتبوو بە بیست ساڵ، دەستی لە نووسینی شیعر هەڵگرت.

داهێنەر تیرۆریست نییە، تا باسی **تەقاندنەوەی** زمان، **خاپوورکردنی** ڕەوانبێژیی دێرین، یان **ڕووخاندنی** ڕێسا باوەکانی نووسین بکات، شاعیری داهێنەر نە هیچ دەتەقێنێتەوە، نە هیچ دەڕووخێنێت و نە هیچ تێک دەدات، لە وەختێکدا دەنووسێت کە بێجگە لە شیعر هیچی دیکە لە زەینیدا نییە، **لە سفرەوە دەست پێ دەکات** و ئەو مۆچیارییەی **ڤۆلتیر** کە دەیگوت: **(پیاو بە و شوێنپێم هەڵمەگرە!)** ڕەچاو دەکات. **ت. س. ئیلیەت لە (وێرانەخاک)**دا دەڵێت:

زستان گەرمی کردینەوە و

زەوینی بە بەفری فەرامۆشیی پۆشتە کردەوە.

شاعیری داهێنەر وەکوو ت. س. ئیلیەت پێوەندیی تازە لە نێوان دال و مەدلووکاندا

ڕۆژ هەڵەبجەیی

دەبینێتەوە، دۆزینەوەی پێوەندیی تازە لە نێوان دال و مەدلوولدا، ئەوە نییە بێیت وەک **عەتا محەممەد** لە چیرۆکدا باسی ئەو دوو چەمکە بکەیت: (توانیی بگاتە **دالی** ڕەها، **دالێک** هەموو **مەدلوولێک** لە خۆی بگرێت.)(٣) یان وەک **ڕۆژ هەڵەبجەیی**، دال و مەدلوول بخەیتە ڕستەی شیعرییەوە:

به فەرموودەی ئیمامێک
دالی ئەم هەموو عیشقە دادەگیرسێ
کەچی من **مەدلوولی** شکستە
به دەستەکانمەوە، خوڕەی دێ.(٤)

بۆ ئەوەی شیعری نوێ بنووسین، دەبێت نە وشە لە ڕستەکانماندا هەمان ئەو مانایەی هەبێت کە لە قامووسدا هەیەتی، نە دالەکانمان، مەدلوولە دێرینەکانیان هەبێت. **لە شیعری نوێدا، تەنانەت شوێنی سپیی ئەو لاپەڕەیەی شیعری تێدا دەنووسین، دالە و مەدلوولی خۆی هەیە و دەشێت لە هەمان لاپەڕەدا چەندان دەق بخوێنینەوە، ئاخر دەرگای تێکستی نوێ بەسەر چەندان ئەگەردا کراوەیە.** شیعر بەوە نابێتە تێکستێکی جوان کە ناوی لێ بنێین قەسیدە، بەوە جوان دەبێت کە بە وێنەی شیعریی تازە، قەرەبووی فەرامۆشکردنی کێش بکەینەوە.

*

پەراوێزەکان:

(١) هاشم صالح، هل مات صراع الحضارات مع صموئيل هنتغنتون؟ الشرق الأوسط ٣٠/١٢/ ٢٠٠٨ لندن.

(٢) د. محمد صابر عبيد، أدونيس يحرق نقاده، الرياض ٢٩ نوفمبر ٢٠٠٧

(٣) عەتا محەممەد، چیرۆکی (کیمیای پیت) نەوشەفەق ژمارە ٦٣ لاپەڕە١٠٤ دەزگای شەفەق، کەرکووک ٢٠٠٨ چاپخانەی ئاراس.

(٤) ڕۆژ هەڵەبجەیی، پاییزێک بە پاڵتۆی کانوونێکەوە، ل٧٠ لە بڵاوکراوەکانی یەکیەتیی ژنانی کوردستان ٢٠٠٨ چاپخانەی تەوار، سلێمانی.

(*) ناونیشانی ئەم باسە، دەربڕینێکی خاتوونی شاعیر (ڕۆژ هەڵەبجەیی)یە. ل ١٥ ی سەرچاوەی پێشوو.